

СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ – ОРАТОРЪТ И ХИМНОПИСЕЦЪТ

Професор Искра Христова-Шомова

Свети Климент Охридски е най-видният ученик на светите братя Кирил и Методий, подготвил многобройни ученици и създал забележителни литературни творби. Той оставя дълбока следа в българската история и е от тези малцина избраници, чието дело променя битието на цели народи. Неговият житиеписец Теофилакт Български го нарича „Нов Павел за новите коринтяни, българите”.

Климент Охридски е и най-значителният старобългарски писател. Той има голямо по обем литературно наследство, което все още не е изцяло познато на учените, защото продължават да се откриват негови творби. Неговото творчество, което е известно досега, е посветено на две словесни изяви – проповедта и богослужението. Той е автор на ораторски и на химнографски творби. В Преслав се разгръща невиждана по мащаба си книжовна дейност и се превеждат и създават множество произведения, предназначени за индивидуално четене, главно от образования елит. Литературното творчество на св. Климент е свързано преди всичко с храма, адресирано е към редовите вярващи. Също като своите учители, той е разбирал, че ако някой иска да покаже пътя на хората към християнството, трябва да им отвори вратите на храма, там те да се чувстват не като случайно попаднали чужденци, а като у дома си, да разбират словото на свещеника. В своите слова св. Климент често цитира думите на Спасителя „Където сте двама или трима събрани в мое име, там съм и аз сред вас” (Мт 18:20). и набляга на същността на християнските празници – събирането на вярващите за колективно ликуване и общо въздигане към Създателя. В първите десетилетия на официалното християнство за славяните, когато е творил св. Климент, не ще да е имало внушителни храмове и все още, както в зората на християнството, събирането на вярващите, на тези, които са били неръководни храмове, обиталище на Христос, е определяло съществуването на Христовата църква. Към тези именно неръководни храмове, към тяхното събрание и обединение са насочени произведенията на старобългарския писател. Със своето слово той е търсел обединението и единството на вярващите, на своя народ, защото е знаел, че единството и

съгласието са много по-важни за един народ от пищните постройки и могъществото на оръжието. Щастливи сме, че неговото слово и неговите послания към народа му са достигнали до нас, преписвани грижливо от стотици ръце, защото малко се е променило в потребностите на народа ни през столетията, които ни делят от него.

Св. Климент Охридски става известен на науката още в средата на XIX в., най-напред със своите ораторски творби¹. Постепенно се откриват все повече и повече поучителни и похвални слова, написани от него², а повече от 100 години по-късно става ясно, че той е оставил и химнографски творби, като за няколко десетилетия техният брой се оказва значителен³. Засега са известни над 30 негови големи песенни произведения, но най-вероятно все още не всичко, написано от него е достояние на науката.

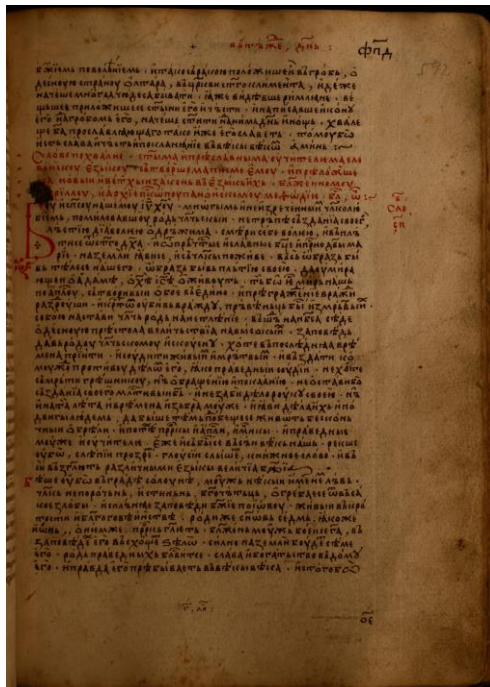
Още първите изследователи на неговото творчество отбелязват особеностите на неговите езикови и стилистични средства, които го правят

¹ Ундольский, В. М. Об открытии и издании творений Климента епископа словенска. – Беседы Общества любителей российской словесности. 1, Москва, 1867, 31-38 (същото е препечатано в Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. София, 1970, 14-22); Климент, епископ словенский, с предисловием П. А. Лаврова. Москва, 1895.

² Вж. Лавров, П. А. Новое похвальное слово Климента Словенского. – Известия Общества русского языка и словесности, III, 1898, 1086-1109; Стоянович, Л. Новые слова Климента Словенского. Известия Общества русского языка и словесности, XXX, 1905, 1-263; Туницкий, Н. Л. Климент, епископ словенский. Его жизнь и деятельность. Сергиев посад, 1913; Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. Обработили Б. Ангелов, К. Куев, Хр. Кодов. София, 1970, 12-48; Станчев, Кр. Първомайстор на ораторското слово. – В: Станчев, Кр., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. София, 1988, 52-65; Велинова, В. Велинова, В. Климент Охридски – учителят и творецът. София, 1995; Христова-Шомова, И. Св. Климент Охридски – нов Павел за новите коринтяни, българите. – В: Свети Климент Охридски. Слова и служби. София, 2008, 21-50.

³ Вж. Ангелов, Б. Климент Охридски – автор на общи служби. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник. София, 1969, 237-259; Попов, Г. Химнографското творчество на Климент Охридски – открития и проблеми. В: Станчев, Кр., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. София, 1988, 112-156; Мошкова, Л., А. Турилов. Моравские земли велеи гражданин (неизвестная древняя служба первоучителю Мефодию). – Славяноведение, 1998, 4, 3-23; Йовчева, М. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в Октоиха. *Palaeobulgarica*, XXIII (1999), 3, 3-30; Йовчева, М. Старобългарската служба за първомъченик Стефан и за Стефан I папа Римски. – Старобългарска литература, 32, 2001, 21-44; Йовчева, М. Старобългарската служба за Аполинарий Равенски от Климент Охридски. – *Palaeobulgarica*, XXVI (2002), 1, 17-32; Попов, Г. Акrostих в гимнографическом творчестве учеников Кирилла и Мефодия. – В: *La roesia liturgica slava antica*. Древнеславянская литургическая поэзия. XIII Международный съезд славистов. Тематический блок №14. Доклады. Roma-Sofia, 2003; Савова, В. Непознато химнографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алексей Човек Божи (предварителни бележки). – *Palaeobulgarica*, XXVII (2003), 2, 3-12; Крашенинникова, О. А. Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского. М., 2006; Христова-Шомова, И. Св. Климент Охридски – нов Павел за новите коринтяни, българите. – В: Свети Климент Охридски. Слова и служби. София, 2008, 21-50.

индивидуален сред множеството средновековни писатели и могат да служат за критерий при определянето на авторството му. Съпоставката между неговите химнографски и ораторски творби показва, че в тях св. Климент използва сходни стилистични средства. Старобългарският писател пише напълно в духа на средновековната стилистика и според християнските естетически норми, но същевременно изгражда собствена образност и собствен авторски стил, по който творбите му могат да бъдат разпознати. Той си служи с образи и символи, които образуват няколко преплитания се семантични полета и насочват мисълта в определена посока. В произведенията си изгражда образите на изгрев, светлина и сияние, на възвишеност, небе и полет, на духовност и безграничност. Сякаш иска да накара вярващите в храма да напуснат тежестта на земния и греховен свят, преизпълнен с дребнави битови грижи, и да се въздигнат духом в безграничното небесно сияние. И сигурно е успявал. Щом успява да постигне подобно настроение у читателите си, можем да си представим колко по-въздействащо е звучало словото му в храма.



Похвално слово за светите братя Кирил и Методий, вероятно от св. Климент Охридски. Препис на Владислав Граматик, в ръкопис от Рилския манастир № 4/8, 1479 г.

Разбира се, този вид образност не се използва само от св. Климент, тя принадлежи към кръга от характерни християнски изразни средства, наричани от стилистично-семантичен регистър. Но в този регистър има още множество семантични полета, например: греховност и праведност; невинност и девственост; търпение и издръжливост; вяра и надежда; молитва и бдение; страдание и блаженство; скръб и радост; глад и жажда, насищане и напояване; цвят и дърво; извор и източник; песен и псалм. Климент Охридски си служи с всички тях, но те са фон за това, върху което пада акцентът: светлина, празник, полет и дух. Можем да ги подредим и по друг начин и да получим следната идея: смисълът на празника е духът да полети към светлината.

Няма изследовател, който да е писал за творчеството на Климент Охридски и да не е отбелязвал неговата характерна светлинна лексика. Но е интересно да се вникне по-дълбоко в езиковите средства, с които писателят постига неповторимата атмосфера на творбите си. Анализът показва две характерни особености. Първата е, че той използва богата синонимика, успява да изнамери удивително голямо количество синоними от едно семантично поле. Похвалното слово за св. Климент Римски започва така⁴: *Нѣо радостно веселитъ сѧ свѣтообразными звѣздами оукрашено съи, неизреченыи хвалгы творцю своему въсылаетъ.* (с. 280) – *Небето радостно се весели, украсено със светообразни звезди, и отправя неизказани похвали към своя творец.* А по-нататък се казва за св. Климент: *Се во блаженъи климентъ не ѣко свѣтильникъ ни ѣко градъ, нъ ѣко незаходящее слнце въсиѣвъ въсь землиж свѣтомь озаривъ благодѣтнѣи равенъ нѣси ѣвель сѧ, въ псалмиѣхъ прѣбываѧ и пѣниемъ дѣховно поучаѧ сѧ и радостнѣи подвизавъ сѧ въ вѣчынѣи живнѣи.* (с. 280) – *Ето, блаженият Климент възсия не като светилник, нито като град, а като незалязващо слънце и озари със светлина цялата земя, равен по благодат на небето, пребиваваше в псалми, поучаваше се с духовни песни и с радост се устреми към вечен живот.* Тук може да се види как авторът избира такива образи на светлина, които са свързани и

⁴ Произведенията на св. Климент се цитират в нормализиран вид по изданието Свети Климент Охридски. Слова и служби. София, 2008. В скоби се отбелязват страниците в изданието.

с представата за издигане, за небе, за височина, като ги съчетава с представата за радост и празничност.

Ето първата стихира за вечернята от службата за пророци: *Бъ въшьнъиухъ пригвожденъ бѣвидѣниѣ ихъ оумъ прѣсвѣтълами зарѣми съвѣше озаримъ проиде ѣко мълънии бѣдѣщее проручество хотѣщее отъ дѣвты стѣла въсиѣти мѣслъное слънце хѣ на спѣсение наше.* (с. 376) – *Техният ум, прикован във висините към боговидение, озарен с пресветли зари свише премина като мълния с пророчеството за бъдещето, че от дева ще възсия духовното слънце Христос за нашето спасение.* Тук отново, но с други изрази и с други образи, свързани с небето (слънце и мълния), се съчетават идеята за светлина с идеята за извисяване.

Втората особеност на Климентовия език е, че, за разлика от повечето средновековни автори, в чийто стилистичен регистър влизат главно прилагателни и съществителни (по-малко), той използва много глаголи от посочените семантични полета. Това го прави ненадминат майстор на словото. Неслучайно в много езици, думата за глагол е същата като думата за `слово` или думата за `реч`, така е и в старобългарски. Който владее глагола, владее и словото или речта, т. е. е оратор.

У Климент не просто има светлина, характерното при него е, че светлината не е статична, а е динамична. Той успява да постигне усещането за движение, за доближаване на светлината до вярващите и на тях до светлината по различни начини. Единият е чрез съчетаването на светлинните образи с образите на полет. Например в похвалата за Лазар се казва *Лазоръ невопарънъи орълъ въшьнаѣ прѣмѣдростъ* (с. 142) – *Лазар, литнал в небето орел, висша, премъдрост и Лазоръ свѣтозарънъи ангѣломъ съпричастникъ* (с. 142) – *Лазар, светлозарен съпричастник на ангелите.* Тук съчетаването на идеите за светлина и за полет се постига и с въвеждането на образа на ангелите.

Ето как се получава динамичният образ на светлината в началото на *Словото за св. Илия*: *Нъиѣ свѣтозаръное слънце небесънаего кръга въшьствиель огньнъи конъ свѣтлостнѣ просвѣщаетъ, нъиѣ же пакы въсиѣ въселенаѣ свѣтозарънъими лжуми озарѣжши сѣ радостнѣ прѣсвѣтлоѣ, памѣтъ огньноснаего*

пѣрка Илиѣ ликъствоуѣщи ѹстъно творитѣ. (с. 302) – *Сега светлозарното слънце просветлява с блясък небосвода при възлизането на огнените коне. Сега отново цялата вселена, озарена от светлозарни лъчи, тържествува от пресветла радост, понеже празнува с почит паметта на огненосния пророк Илия.* Тук светлинната семантика се носи от пет прилагателни: свѣтозарноѣ, огньнѣи, свѣтозарнѣими, прѣсвѣтлоѣ, огньноснаѣго; две съществителни: слънце, лѹами и три глагола: просвѣщаѣтъ, вѣсиѣ, озарѣѣщи сѧ, общо десет думи с различни нюанси на значение за `светлина` в изречение от 27 думи. Динамиката се постига както с глаголите, така и от отглаголното съществително вѣшьствие - `възлизане, изкачване`, както и от образа на огнения кон. Идеята за издигане, полет, се създава не само от посочените глаголи, а и от образите на слънцето и на небето. От това струпване на огнено-светлинни небесни образи в динамика и издигане у вярващите се създава усещането за въземане в безкрайното небесно сияние.

Другият начин за постигане на динамика е чрез префигиранни глаголи, особено на глаголи с представка вѣз-, с които се изразява начало на действие или осъществяване на действието в най-висша степен. В неговите слова и служби се наброяват над 80 глагола с представка вѣз-. Особено характерна е употребата на глагола вѣсиѣти в различни контексти и с различни субекти: *Дньсь братиѣ радость вѣсемоу мироу вѣсиѣ. (с. 188) – Днес, братя, възсия радост за света. (Поучение за Рождество Богородично); Свѣтъ вѣсиѣ правѣдникуоу и правѣиниѣ срьдцеѣмъ веселиѣ. (с. 220) – Светлина възсия за праведника и веселие за праведните по сърце. (Слово за пророк Захарий и за зачатие на Йоан Кръстител); Вѣсиѣ во на немъ благодѣтъ и сила сластьнѣими словесы и ѹоудесы оукрашаѣщи его. (с. 280) – Защото в него възсия благодат и сила, които го украсяваха със сладостни слова. (Похвала за св. Климент Римски); Се свѣтозарнаѣ паметъ вѣсиѣ хѣва ѹоудеса прочурѣтаѣщи. (с. 138) – Ето, възсия светозарната памет, за да предначертае Христовите чудеса. (Похвално слово за Възкресение Лазарово); Блажж мѣногогласнѣи твои азѹикъ нимже моемоу азѹикоу трѣвезнаѹальнаѣго бѣжства зарѣ вѣсиѣвѣши мракъ грѣховнѣи*

отъгъна, влажкѣ многопрѣсвѣтълѣе лице твое озарѣше сѧ отъ свѣтаго дѣха и мѣже моемоу лицу бѣразоумьнгын свѣтъ вѣсикѣ и мѣноговожьнакѣ лъсть искорени сѧ. (с. 114)

– *Облажавам твоя многогласен език, чрез който възсия зарята на трибзначалното Божество за моя народ и прогони греховния мрак, облажавам многопресветлото ти лице, озарено от светия Дух, чрез което светлината на богопознанието възсия за моето лице и лъжата на многобожеството беше изкоренена. (Похвала за св. Кирил Философ).*



Начало на цикъла Обици служби от св. Климент Охридски, в Охридския миней (ръкопис № 122 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), 1435 г.

Важна особеност на творбите на св. Климент е изграждането на старобългарска богословска терминология. Славянската богословска терминология се изгражда в продължение на столетия. Тя лежи в основата и на славянската философска терминология, тъй като категориалното мислене е зададено за славяните най-напред от християнството. Може да се говори общо за славянска богословска и дори философска терминология, защото голяма част от термините са

общии за славяните, а още по-голяма част – за православните славяни. Нашата съвременна богословска и философска терминология е пряко продължение на терминологичната система, наследена от Средновековието. Голяма част и от конкретните термини, и от принципите на терминотворчество, са наследени от Кирило-Методиевата епоха, от онова далечно време, когато нашите първоучители създават за славяните азбука, изграждат книжовен език и поставят основите на мисленето в категории с добре обмислена система от термини за назоваване на християнските реалии и на абстрактни понятия. Св. Климент продължава изграждането на книжовния език и на терминологичната система.

Той отделя специално внимание на терминологията, свързана със Св. Троица и често цитира вероопределенията, приети на вселенските събори, особено приетите на Първия (НикеЙски, 325 г.) и на Втория (Константинополски, 381 г.) събор, в които се разяснява тринитарният постулат, който е основен за християнството и се формулира в *Символа на вярата*. За понятието *същност*, (гр. *οὐσία*) св. Климент използва три думи: *сжцъство*, *вожъство* и *естъство*, а за понятието *ипостас* (гр. *ὑπόστασις*) използва пет думи: *собъство*, *своиство*, *ипостасъ*, *лице*, и *съставъ*. На едно място, във формулировката на троичния постулат в *Словото за Света Троица, за сътворението и за страшния съд* той дава четири различни думи със значение на *ὑπόστασις*: *Подобъно естъ намъ братиѣ присно събирающе с въ църкѣвъ съ любовниѣ единомуу вожъствоу ѹъстъ и поклонѣние и хвалѣ въздаѣти въ триехъ собъствѣхъ сжцоу сирѣкъ ипостасѣхъ еже с и лица и състави можѣт разумѣти.* (с. 168) – *Подобава ни, братя, като се събираме винаги в църква, с любов да отдаваме почит, поклонение и хвала на единия Бог, в трите негови свойства, т. е. ипостаси, което означава и лица и същности.*

Климент Охридски въвежда и редица епитети, които изразяват троичната идея. Той ги употребява както в химнографията (не само в троичните тропари), така и в словата си.

Триипостасъньъ: сжцъствомъ ѹтъгъи триипостасно бжѣство нераздѣльно. (с. 364) – *Почитаи по същност неразделното триипостасно божество.* (*Служба за св. Методий*); *избави ны триипостасно сжцъство безначальне бже и бѹе и снѣ* (с. 368) –

Избави ни, триипостасна същност, безначални Божие и Отче и Сине. (Служба за св. Методий); на нѣхъже почиваетъ триипостаснаго бѣжества сила и властъ (с. 256) – На тях почива силата и властта на триипостасното божество. (Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил).

Тръбезначальнѣ: *тръбезначальнѣи свѣтъ въсиѣ (с. 114) – Засия тръбезначалната светлина. (Похвала за св. Кирил Философ); тръбезначальнаго того бѣжества прѣсвѣршена сила несъставнѣи ѳпостаси (с. 168) – Пресвѣршената сила на несъставната ипостас на тръбезначалното божество. (Слово за Света Троица); радѣи сѧ архистратиже гаврииле• тръбезначальнаго свѣта истиннѣи слѣжителю• радѣи сѧ архистратиже миханиле• зареиѣ тръбезначальнаго свѣта неиздречено свѣта сѧ (с. 260) – Радвай се, архистратиже Гаврииле, истинен служителю на тръбезначалната светлина! Радвай се, архистратиже Михаиле, който сияеш неизречено с тръбезначална светлина! (Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил).*

Тръсвѣтъ: *тръсвѣтъиими гласы хвалимъ естѣ присно (с. 168) – Хвален е непрестанно от трижди свещени гласове. (Слово за Света Троица); да вси единогласно прославятъ тръсвѣтоѣ бѣжество• оца и сѣна и сѣтаго дѣха (с. 252) – Всички да прославят трижди светото божество: Отца, Сина и Светия Дух! (Похвала за св. Кирил и Методий).*

Тръисльнѣ: *тръисльнаго бѣжества зареиѣ просвѣщаемъ (с. 404) – Осветяван от зарите на тричисленото божество. (Служба за свети отци).*

Тръсвѣтълѣ: *тръсвѣтълами зарѣми ѣко слънцѣ сѣла (с. 112) – Засия с трисветли зари като слънце (Похвала за св. Кирил Философ).*

Тръплетенѣ: *тръплетенѣ вѣнѣць отъ бѣга прилѣтъ апостоле триипостасна бѣжества исповѣда- (с. 396) – Триплетен венец получи от Бога, апостоле, защото изповяда триипостасното божество. (Служба за апостоли).*

Тръслънъуѣнъ: тръслънъуѣнаго бѣжства неприкосновенъимъ свѣтомъ (с. 260) – *С неприкосновената светлина на трислънчевото божество. (Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил.*

Тръзарънъ: тръзарънъими вѣнъци вѣнъча (с. 294) – *Увенча ги с тризарни венци. (Похвално слово за св. 40 мъченици).*

С тези двукоренни епитети писателят изразява единството на Троицата, вечността и сиянието на Бога в неговите три ипостаси. В последните три епитета той съчетава троичната идея със светлинната образност, присъща на неговия стил. Може да се каже, че произведенията на св. Климент са на границата между богословието и литературата. Той държи на точните формулировки, в същото време не се придържа към строга богословска терминология, преплита изложението на догмите с изяществото на речта, с богатата синонимия и с метафоричната образност. В неговото творчество се съчетават богословската тъкан с литературната изтънченост, той облича богословските идеи в изящни трислънчеви, тризарни и триплетени одежди, често заменя обясненията с образи и по този начин прави сухите и сложни догмати достъпни и осезаеми.

В творбите на св. Климент специална роля играе числото седем. Това число съпътства светите братя и техните ученици през цялата им история. Семейството на братята има седем деца, св. Кирил е седмото дете, а на седемгодишна възраст му се присънва пророчески сън, който се сбъднал и променил съдбата на целия славянски свят, а и не само на славянския. Светите братя Кирил и Методий и техните ученици са прославяни като свети Седмочисленици. Тази символика на свещеното число седем е свързана с Притчи Соломонови, където се казва, че София, Премъдростта Божия си е построила храм на седем стълба (Притчи 9:1).

Ето как е използвано това число в Климентовото творчество. В *Службата за св. Методий* той казва: *Отъуѣства уѣстъна изиде доброплодна лоза· тесалоникиа грозда ис корене лъвова· егоже ѕвазе благодѣтъ· ꙗкоже нова древле· седмоплодиемъ мѣдростъ вѣнъчавъши. (с. 370) – Поникна от Солун доброплодна лоза от корена на Лъв, когато благодатта увенча със седмоплодие, както някога Йов. Същото сравнение се открива и в *Похвалното слово за св. Кирил и Методий*: *Живѣи же въ**

кротости и говѣнии седмороднѣ обрѣте сѧ ꙗкоже новѣ. (с. 338) – *Живееше в кротост и благочестие и беше седмороден (със седем деца) като Йов.* Баща им Лъв е характеризирани като *седмоплоден* или *седмороден* и е сравнен с библейския Йов. Но това е условно, тъй като Йов е имал не седем, а десет деца – седем сина и три дъщери (Йов 1:2). Сравнението изглежда твърде специфично, за да предположим, че може да го използват двама автори независимо един от друг, така че то несъмнено говори в полза на климентовото авторство на общото *Похвално слово*.

Още по-интересна е условната употреба на седморката в *Службата за Струмишките мъченици*.⁵ Тя започва с думата *седмочисленъ*: *седмочисленъ свѣтила ꙗвисте сѧ архииереи по чину мелхиседековоу* (с. 484) – *Седмочислен светилник бяхте вие, архииереи, по чина на Мелхиседек.* а в седма песен на канона се казва: *сѣаꙗ седморице седмочисленъ поконца дѣху прѣстоуемоу* (с. 490) – *Света седморке, седмочислено обиталище на Светия Дух!* Тук, разбира се, числото седем също е употребено съвсем условно, тъй като св. Струмишки мъченици са били не седем, а петнайсет. От тази служба се вижда, че самата дума *седмочисленъ* е употребена за първи път от св. Климент, а вероятно е и съставена от него. Св. Климент, който е въвел думата *седмочисленъ*, стои в центъра на култа към светите Седмочисленици. Техните седем имена за първи път са изброени в неговото *Пространно житие*, написано от Теофилакт Български, паметта им се чества на 27 юли, заедно с паметта на св. Климент, а в иконописта той често заема централно място в седморката. В среднобългарския апостол НБКМ882 от XIII в., в календарното указание за св. Струмишки мъченици (28 ноември) се говори за Струмишките мъченици като за седморка и вероятно това е под влияние на Климентовата служба за тях. Що се отнася до сравнението със седемраменен светилник (*седмочисленъ свѣтила*), когато прочетох службата за първи път, то ми беше познато отнякъде, но отначало не можех да си спомня точно откъде. После обаче се сетих. То е

⁵ За тази служба и нейния контекст вж. Vukanović, T. The Legend of the Martyrs of Tiberiopolis (Strumica). – Врашки гласник, 1971, 45-76; Попов, Г. Химнографското творчество на Кирило-Методиевите ученици. – Богословска мисъл, VI, 2001, 1-4, 5-20; Христова-Шомова, И. Св. Климент Охридски и култът към светите Струмишки мъченици в България. – В: Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Десетите славистични четения, посветени на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев. София, 2011, 727-736.

употребено също и от Теофилакт в *Пространното житие на св. Климент*: „Като видял, че князът е опасал цялата си подвластна България със седем съборни храма и като че ли е запалил с вярата си светилник със седем свеци, (ἐπὶ τὰ καθολικοῖς ναοῖς περιζώσαντα καὶ οἶόν τινα λυχνίαν ἐπτάφωτον τῇ πίστει ἀνάψαντα) пожелал и той сам да построи в Охрид собствен манастир“.⁶ Тук, както и на други места в *Пространното житие*, очевидно Теофилакт прави реминисценция с място от творба на св. Климент.



Служба за св. Аполинарий от св. Климент Охридски, в ръкопис № 113 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), XIII в.

На края ще обърна внимание на една особеност на словата на св. Климент, която показва пряката им връзка с химнографията. В тях има един кръг от двукоренни думи, които са типични за неговия ораторски израз и са един от компонентите, които изграждат неговия индивидуален стил. Обикновено Климентовите слова са маркирани с някоя от тези думи в самото начало, още при обръщението към вярващите. Част от тези лексеми се откриват само в словата на св. Климент и липсват не само в старобългарските речници, а и в голяма част от паметниците, преводни и оригинални, възникнали в старобългарската епоха по

⁶ Текстът е цитиран по изданието: Милев, Ал. Гръцките жития на Климент Охридски. Увод, текст, превод и обяснителни бележки. София, 1966, 133-135.

времето на Златния век и неговото продължение при цар Петър. Смятах, че тези думи са създадени от старобългарския писател и ги определях като едни от маркерите на неговото ораторско майсторство. Второто все още смятам за вярно, но при редица думи се оказа, че първото не е.

Една от най-характерните думи на св. Климент е праздньолювьци - 'любители на празници'. С нея той назовава тези, които се събират в храма, за да почетат християнски празник и да възвисят душите си над материалната суета и делничните грижи. Тази дума изразява в сбит вид цялата идея на Климентовото литературно творчество – неговите творби са предназначени за храма, за множеството, събрано там за някой празник, който ще даде възможност на вярващите да се насладят на изящното слово, а и ще стане повод за тях да се вгледат и в собствените си дела, да помислят и за своите души. Но когато работех над разчитането на Драготиния миней, попаднах на тази дума и намерих и гръцкото ѝ съответствие. По-късно открих в служебните минеи в преводни служби и други думи, които смятах за съставени от св. Климент. Тук ще посоча някои от тези характерни за Климентовия ораторски стил композита, чиито гръцки съответствия са намерени в химнографски творби.

праздньолювьць – φιλέορτος

Похвално слово за Михаил и Гавриил: Наста праздньолювьци прѣсвѣтълоє трѣжьство бесплѣтъныхъ силъ (с. 256) – Настана, любители на празници, пресветлото тържество на безплътните сили.

Канон за св. Петър и Павел, 8 песен, Драготин Миней: [П]ѣтрє оутврѣженіє сѣрки цркви· павелъ великоє ѿко а̀лломъ· въсѣ нгы празнолѣвца созѣваѣ на похвалениє. л. 143б. Петър, опора на светата църква, Павел, велико око на апостолите, призовават всички нас, любители на празници, към похвала. Πέτρος, ἡ κρηπὶς τῆς ἐκκλησίας, Παῦλος ὁ μέγας ὀφθαλμός ἐθνῶν τῶν φωτισθένων, πάντας τοὺς φιλεόρτους ἡμᾶς συνεκάλεσαν τῇ αὐτῶν μνήμῃ.

Трябва да се отбележи, че канонът за св. Петър и Павел е бил преведен в България много рано. Едва ли може да има съмнение, че св. Климент е познавал както канона, така и неговия превод.

трьслъньуьнъ – τρισηλίος

Похвално слово за Михаил и Гавриил: Радѣи сѧ архистратиже Михаиле· свѣтѣи сѧ присно трьслъньуьнаго б̄жества неприкосновенѣимъ свѣтомъ. (с. 260) – Радвай се, архистратиже Михаиле, светецъ вечно с неприкосновената светлина на трислънчевото божество!

Канон за св. Климент Римски от Йосиф Песнописец, 1 песен, Илина книга: Прѣстолоу прѣдъстоѣа трьслъньуьнаго в̄жтва. озари ср̄дце ми.⁷ – Ти, който стоиши пред престола на трислънчевото божество, озари сърцето ми!; Θρόνω παριστάμενος, τῆς τρισηλίου Θεότητος καὶ θείαις λαμπόμενος, Πατερ λαμπρότησι, τὴν ζοφώδη μου, καταύγασον κασδίαν.

трьсвѣтъльъ – τριφεγγής

Похвално слово за св. Кирил Философ: Прѣклѣтаѧ в̄ко орълъ на всѧ страни отъ вѣстока до запада и отъ сѣвера до юга· въ козарѣхъ же и сарацинѣхъ о с̄тѣи вѣрѣ въ съборѣхъ обрѣтаѧ сѧ· трьсвѣтъльми зарѣми в̄ко слънце сѣѧ· всѣкжъ владѣ ихъ разарѣѧ. (с. 112) – Прелиташе като орел всички страни от изток до запад и от север до юг, сияеше с трисветли зари като слънце, унищожаваше всяка измама.

Канон за св. Пров, Тарах и Андроник от Йосиф Песнописец, трета песен, Син. Тип. 89: Трьсвѣтъльы ꙗко звѣзды мѣслъны свѣтълостѣми всю тварь въ славѣ просвѣщантѣ.⁸ – Трисветли като звезди с разумна светлина осветявате цялото творение. Трифегγείς ἀστέρες, ταῖς νοηταῖς λάμψεσιν, ἅπασαν ἐν δόξῃ τὴν κτίσιν, κατα φωτίζετε.

свѣтозарьнъ – φωταυγής

Похвално слово за Лазар: Ге свѣтозарьнаѣ (свѣтоносьнаѣ) память въсиѣ Хв̄а ѡюдеса проурѣтайщи. (с. 138) – Это, възсия светозарната памет (на Лазар), за да предначертае Христовите чудеса.

⁷ Цит. по Илина книга. Рукопись РГАДА, Тип. 131. Лингвистическое издание, подготовка греческого текста, комментарии, словоуказатели В. Б. Крысько. Москва, 2005, с. 270.

⁸ Цит. по. Ягич, В. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095-1097 г. Санкт-Петербург, 1886, с. 86.

Стихира за св. 20000 мъченици, Син. 162: **СѢНЬМЪ СѢТЪИХЪ СВЕТОЗАРЬНЪНА ЗВѢЗДЫ** прѣльстѣноую ноць раздрогъше на незаходимоую зарю преложисте сѧ. – *Свещен събор, светозарни звезди, вие унищожихте лъжовната ноц и се превърнахте в незалязваща зора. Δῆμος μακάριος φωταυγεῖς ἀστέρες πλάνης νύκτα λύσαντες πρὸς ἄδυτον αὐγὴν μετετέθητε.*

свѣтообразьнъ – φωτοειδής

Похвално слово за св. Климент Римски: **НЕБО** радостно веселитъ сѧ **свѣтообразьнъними** звѣздами ѡкрашено съ· неиздрегъенъны хвалы творцю своємѸ въспылаетъ. (с. 280) – *Небето радостно се весели, украсено със светообразни звезди и отправя похвали на своя творец.*

Канон за св. Димитър от Теофан Начертани, 3 песен, Син. Тип. 94: **СВЕТООБРАЗЪНЪ** свѣтильникъ въ свѣдѣнїа скинїа вѣ, бжствьнымъ свѣтъмъ сыгга.⁹ – *Светообразен светилник, ти бе скиния на знанието, засиял с божествена светлина. Λυχία φωτοειδής τοῦ μαρτυρίου ἐν σκηνῇ γέγονας, θείῳ φωτὶ λάμπουσα.*

свѣтодавьць – φωτοδότος, φωτοδότης

Похвално слово за Лазар: **СѢ** въторги прѣдътеча Лазоръ ꙗви сѧ сѣдѣщимъ въ тьмѣ и сѣни смъртънѣи· **свѣтодавьца** избавителѣ Хѧ повѣдаѧ. (с. 138) – *Лазар се яви за седящите в тъмнина и смъртна сянка, за да изповяда светодавеца и избавителя Христос*

Канон за архангелите Михаил и Гавриил от Георги, осма песен, миней Син. Тип. 91: лугъами сияете **свѣтодавьца** и творьца въпиющи вѣрно – *Сияете с лъчи и се провиквате с вяра към светодавеца и твореца. ἀκτῖνες φαίνουσι τοῦ φωτοδότου καὶ κτίστου τοῖς ἐκβῶσι πιστῶς.*

Може да се види, че значителна част от светлинната Климентова лексика има аналог в химнографията. Наистина, една от характерните особености на службите е широката употреба на светлинни епитети. Така слушателите на песните

⁹ Цит. по. Ягич, В. Цит. съч., с. 183.

заедно с музиката се възнасят озарено към сиянието на божествената светлина. В службите светлината обикновено е въведена в контраст с тъмнината, която тя е разпръснала. Така всички тези общи места от службите, които имат огромно разнообразие от словесни проявления, в основата си кореспондират с думите на евангелист Йоан: *Светлината свети в тъмнината и тъмнината не я обхваща* (Йо 1:5). Ще открием този контраст и в повечето от посочените тук цитати от служби: *омирачѣноѣ ми озари срѣдцѣ; прѣльстѣноу ю ношѣ раздрѣшѣшѣ; разори гъ иси мрачѣноѣ отъмьненіи*. И ето, тук е разликата при употребата им в словата на св. Климент, тук той поставя своя собствен авторски знак в използването на стереотипа. У него няма контраст, във всички посочени изрази се говори само за светлина, чисто сияние, безкрайно озарение, без да се споменава за мрак, нощ, тъмнина.

Тези данни показват, че св. Климент заимства част от своя инструментариум за изграждане на ораторските си творби от химнографията. Съчетанието от разпространени риторични похвати като синтактичния паралелизъм и анафората с лексикалните средства, заимствани от службите, придава на словата на старобългарския писател така характерното поетично звучене, което ги сближава с песенните текстове, то прави неговите творби толкова оригинални и индивидуални. Нека припомним, че IX век е векът на химнографията във Византия. Нашият писател е бил проникнат от обаянието и силата на песенното богослужение и го е поставил в основата на своето творчество, не само на службите, а и на словата си. Негови учители в ораторското изкуство са били Йоан Златоуст и Григорий Богослов, но също и Йосиф Песнописец и Теофан Начертани. Първите са творили през IV в., когато още не е имало християнска химнография, а вторите са били негови съвременници. Първите са му разкрили непобедимата сила на писаното слово, а вторите са му показали огромната мощ на песенното слово. Но той е възприел по свой начин уроците и на едните, и на другите, и ги е пресъздал в ярко индивидуално творчество. Както беше посочено, славистиката открива най-напред св. Климент като автор на слова и много по-късно като автор на служби, а в действителност в същността си той е преди всичко химнописец.



Професор Искра Христова-Шомова